

*Tegenstellingen tussen islam
en christendom op scherp gesteld*

ECHO VAN KRUISTOCHTEN

Geschiedenisonderwijs heeft tot doel het heden beter begrijpelijk te maken door bestudering van het verleden en omgekeerd: het verleden beter te begrijpen door bestudering van het heden. In dit artikel bekijkt Nico Lettinck de achtergronden van de eerste kruistocht, zodat we misschien wat meer zicht krijgen op het huidige religieus gemotiveerde geweld.

Sinds de aanslagen op 11 september 2001 in New York en Washington door Al-Qaida wordt de wereld regelmatig opgeschrikt door terroristische aanslagen die religieus gemotiveerd worden. Twee jaar geleden verscheen 'ineens' IS op het toneel in Irak om van daaruit met geweld een islamitisch kalifaat te stichten. Vrijwel alle aanslagen zijn gepleegd door mannen die zich moslims noemen. Zij geven hun gewelddadige acties een religieuze dimensie door te verwijzen naar Allah, de jihad en de naderende eindtijd, de apocalyps. In hun propaganda wordt niet zelden verwezen naar de kruistochten die in de middeleeuwen uitgevochten werden door mannen die zich christenen noemden en die verwezen naar God, de heilige oorlog en, eveneens, de apocalyps. Religieus geweld lijkt van alle tijden.

NOG STEEDS HOORBAAR

GOD WIL HET!

De eerste kruistocht werd geproclameerd op het concilie van Clermont in Zuid-Frankrijk, op 27 november 1095. Op deze kerkvergadering riep paus Urbanus II zijn medechristenen op tot een heilige oorlog om Jeruzalem te bevrijden van de ongelovigen. In de teksten die van deze preek overgeleverd zijn, wordt het geloof van de tegenstanders niet nader aangeduid. De naam van Mohammed wordt niet genoemd. Urbanus schetste een afschrikwekkend beeld van de ellende die deze 'kettters' in Jeruzalem, het symbool van de christelijke wereld, hadden aangericht. Daarop hieven de geestelijken en de in groten getale aanwezige gewapende strijders de slogan aan: 'God wil het, God wil het!' Althans, volgens sommige kroniekschrijvers. De expeditie, die in de bronnen werd aangeduid als

een 'boetetocht', of 'de weg Gods', eindigde in de zeer gewelddadige verovering van Jeruzalem vier jaar later, in 1099. Moslims, joden en zelfs enkele verdwaalde christenen werden in een orgie van geweld afgeslacht. De eerste officiële heilige oorlog vanuit de christelijke kerk was een feit. Hoe had het zover kunnen komen? Was dit niet in strijd met de boodschap van Christus die naastenliefde had gepredikt en zijn volgelingen had opgeroepen om hun vijand de andere wang toe te keren? (Lucas 6:29). Had Urbanus de Bijbel wel goed gelezen? Om deze vragen te kunnen beantwoorden is het nodig dieper in te gaan op de historische en mentale context waarin deze oorlog kon ontstaan. ►

Nico Lettinck was tot 2014 docent geschiedenis aan de Lerarenopleiding van de Chr. Hogeschool Windesheim te Zwolle.

Monument in New York op de plek waar de Twin Towers stonden. Osama Bin Laden motiveerde de aanslag met verwijzing naar de christelijke kruistochten.

Paus Urbanus II tijdens het concilie van Clermont-Ferrand in 1095. Miniatuur uit het Livre des Passages d'Outre-mer, ca. 1490. Bibliothèque Nationale de France.

DE ARABISCHE EXPANSIE

Na de ontbinding van het Romeinse wereldrijk in de vierde en vijfde eeuw was in de Arabische wereld de macht aanvankelijk verdeeld tussen het Byzantijnse Rijk en de Perzen. Maar in 612 begon Mohammed in Mekka met zijn prediking voor een nieuw geloof, de islam, dat in Mekka niet aansloeg, maar wel in Medina, waar hij en zijn volgelingen zich in 622 vestigden. Deze migratie (hidjra) is het begin van de islamitische jaartelling en tevens het begin van de islamitische expansie. Deze expansie was erop gericht om meer vruchtbare grond te veroveren en sloot aan bij de bestaande traditie om rooftochten te organiseren om in tijden van schaarste rond te komen. Mohammed en zijn opvolgers, de kaliefen, konden enorme successen boeken omdat de tegenstand van het Byzantijnse Rijk en van de Perzen zwak was. Na enkele eeuwen hadden zij grote delen van Azië, Noord-Afrika en zelfs Spanje in bezit. De meeste overwonnen volken bekeerden zich uiteindelijk tot de islam en spraken Arabisch. Joden en christenen, de volken van de Schrift, konden hun geloof behouden, maar moesten zich wel aan de regels van de overheid houden en een speciale belasting betalen. Om de oorlogen te rechtvaardigen verwezen de geestelijke leiders (imams) naar de in de Koran genoemde jihad, dat letterlijk 'inspanning' betekent. Maar 'inspanning' voor wat? De term jihad wordt in de eerste eeuwen

gebruikt voor elke religieus wenselijke inspanning. Bijvoorbeeld strijd tegen eigen slechte aanvechtingen, of de strijd tegen het ongeloof die gevoerd wordt met de mond of de pen. De hoofdbetekenis is echter steeds de gewapende strijd tegen het ongeloof. Degenen die in de jihad sneuvelen wordt beloofd dat zij rechtstreeks toegang krijgen tot het paradijs. Het vechten tegen het ongeloof is dus altijd verbonden met het denken over de eindtijd, de apocalyps. Dit is een belangrijke verklaring voor het fanatisme en het streven naar martelaarschap in de islamitische wereld, toen en nu.

PELGRIMAGE NAAR JERUZALEM

Het doel van de eerste kruisvaarders was het veroveren (ze noemden het zelf ten onrechte: heroveren) van Jeruzalem. Om dit te begrijpen staan we eerst stil bij het verschijnsel pelgrimage. Bedevaarten komen in vrijwel alle religies voor. In de islam is één bedevaart naar Mekka voorgeschreven, om het geloof te versterken en het gemeenschapsgevoel te vergroten (hadji). In de christelijke wereld waren pelgrimages al in de eerste eeuwen ontstaan. Mensen wilden persoonlijk de plekken bezoeken en aanraken die voor hun geloof belangrijk waren: Rome, waar de graven van de apostelen Petrus en Paulus waren; Santiago di Compostella, waar de apostel Jacobus zijn graf had, maar vooral natuurlijk Jeruzalem, de heilige stad bij uitstek. Dáár immers, in Jeruzalem, had Jezus gelopen, was hij gekruisigd en opgestaan. De middeleeuwse gelovige had een sterke behoefte om deze plaatsen zélf te zien en te betasten. En men wilde hier ook een tastbare herinnering van meenemen, een souvenir of reliek. Hier is de toeristenindustrie begonnen. Niet onbelangrijk is bovendien het gegeven dat een reis naar Jeruzalem vanaf de zevende eeuw officieel door de kerk erkend werd als boetedoening. Men kon de tocht ondernemen om vrijwillig boete te doen voor begane zonden, maar het kon ook door een kerkelijke rechtbank verplicht gesteld worden als straf op een overtreding. Men spreekt hier van 'opgelegde bedevaarten' of 'strafbedevaarten'. Men werd dus verplicht om als het ware zijn straf 'uit te lopen'. Dit had tot gevolg dat pelgrims niet altijd de meest prettige mensen waren. Ruzies, berovingen en vechtpartijen bij bedevaartgangers werden regelmatig in de bronnen gerapporteerd. Men ging in principe ongewapend. Jeruzalem had niet alleen aantrekkingskracht omdat het leven van Jezus zich daar grotendeels afgespeeld had, ook was het de belangrijkste stad uit het Oude Testament. Het was de hoofdstad van het Joodse rijk geweest en de tempel van Salomo had er gestaan. Maar we gaan nog een stapje

verder: Jeruzalem werd ook gezien als het geografische centrum van de wereld. In Ezechiël 5:5 stond immers: 'Zo zegt de Here Here: Dit is Jeruzalem. Midden onder de volken heb Ik het gesteld, met landen er omheen.' Middeleeuwse exegeten namen Bijbelteksten letterlijk en dus geloofde men dat Jeruzalem in feite het centrum van de wereld was. Op landkaarten werd Jeruzalem consequent in het midden getekend (men noemt dit 'geographical imagination'). Ten slotte was de stad Jeruzalem nauw verbonden met het denken over de eindtijd, de apocalyps. Het Bijbelboek Openbaringen gaf daarvoor voldoende aanwijzingen. Daar wordt het beeld geschetst van het hemelse Jeruzalem dat in de eindtijd 'neder zal dalen op aarde' (Openbaringen 21). Dáár zou Jezus terugkeren en dáár zou in het dal van Josafat het Laatste Oordeel plaatsvinden, dáár zou de antichrist verschijnen, en dáár zou Christus hem 'door de adem van zijn mond' doden (2 Tessalonicenzen 2:8). Na dit hele apocalyptische scenario zou uiteindelijk daar, in Jeruzalem, het Koninkrijk Gods beginnen. Wie zou daar niet bij willen zijn? Kortom, Jeruzalem had een sterke aantrekkingskracht op de middeleeuwse gelovige, als pelgrim, als boeteling, als deelnemer aan het eindtijdspektakel. Het motto was: eerst Jeruzalem zien en dan liefst daar sterven. Dan zou men als martelaar voor het geloof direct de hemel binnentreden. Dit verklaart ook het fanatisme van de eerste kruisvaarders en het gebruikte geweld. Hun tegenstanders daar verkeerden in een zelfde hypnose.

PAX DEI EN TREUGA DEI

Eerder is de vraag gesteld: is het niet wat raar dat een paus de *hele* christenheid oproept een oorlog te voeren? In de twintigste en eenentwintigste eeuw zijn daar geen voorbeelden meer van. Tijdens de Golfoorlog in de jaren negentig van de vorige eeuw riep Johannes Paulus II regelmatig op tot vrede en stuurde hij een speciale afgezant naar Bagdad om te bemiddelen. De huidige paus Franciscus doet regelmatig oproepen om het geweld in de wereld te staken. In de elfde eeuw deden lokale bisschoppen en de paus aanvankelijk pogingen om het tomeloze

'DE TERM JIHAD WORDT IN DE EERSTE EEUWEN GEBRUIKT VOOR ELK RELIGIEUS WENSELIJKE INSPANNING'

geweld in West-Europa tussen de elkaar bestrijdende feodale heren te beteugelen. Deze initiatieven staan bekend onder de naam: Godsvredewebewegingen. Op diverse concilies werd besloten dat men op bepaalde dagen niet meer mocht vechten (De Wapenstilstand Gods, of Treuga Dei). Dat waren de algemeen erkende christelijke feestdagen en alle dagen vanaf woensdagavond tot maandagmorgen. Aangezien er nogal veel christelijke feestdagen waren kon het aantal dagen oplopen tot wel driehonderd per jaar! De Godsvrede (Pax Dei) hield in dat bepaalde bevolkingsgroepen, namelijk geestelijken, boeren, vrouwen en kinderen, nooit en te nimmer aangevallen mochten worden. Bleef dus over: de bewapende mannen, de professionals. Die moesten ►

Iedere moslim moet minstens eenmaal in zijn leven op bedevaart naar Mekka.

er wel voor blijven zorgen dat de andere leden van de samenleving beschermd werden. De kerk deed dus goedbedoelde pogingen oorlog en geweld te *beperken*. Oorlogvoering werd niet principieel afge-
wezen. Ter verdediging van het christelijk geloof en gebied, mocht het zwaard wél opgenomen worden.

BYZANTIUM EN HET PAUSDOM

In West-Europa hadden zich na de ontbinding van het Romeinse Rijk allerlei Germaanse stammen gevestigd, zoals de Franken, de Alemannen en de Angelsaksen. Er was geen politieke eenheid, maar de kerk, in de persoon van de paus, bezat een zekere vorm van centraal gezag. De Duitse keizer was in naam de hoogste politieke gezagsdrager, maar in de praktijk stelde dat niet zoveel voor. Hendrik IV was in de elfde eeuw met de paus in conflict geweest over de verdeling van de macht (Investituurstrijd).

'BIJ DE VEROVERING VAN JERUZALEM WERD EEN BLOEDBAD AANGERICHT, MET ONGEVEER 25 DUIZEND SLACHTOFFERS'

De uitkomst daarvan was een feitelijke patstelling. We komen nu weer in de buurt van de proclamatie van de eerste kruistocht in 1095. Enkele decennia daarvoor had het leger van de Byzantijnse keizer in 1071 bij Manzikert (in het huidige Turkije) een verpletterende nederlaag geleden tegen een groot moslimleger van de Seltsjoeken. Zij waren daarna verder getrokken en hadden Palestina, en dus ook Jeruzalem, in bezit genomen. De laatste restanten van het Byzantijnse Rijk dreigden onder de voet gelopen te worden.

Op dat moment vroeg keizer Alexius om militaire steun. Bij wie? Bij de hoogste kerkelijke autoriteit in het Westen: de paus, die juist op dat moment onderweg was naar Clermont om daar de Godsvredebepalingen voor Frankrijk nog eens kracht bij te zetten. Naast de lokale geestelijken waren er ook talloze beroepsmilitairen aanwezig om de vredesbepalingen aan te horen. De voedingsbodem voor een militaire operatie buiten het eigen grondgebied was ideaal. En juist op dat moment komt Urbanus met zijn preek. Hij riep de aanwezigen, veelal jonge edellieden die geen erfgoed hadden en zich verveelden, op om Jeruzalem in bezit te nemen. Als premie stelt hij hun een aflaat in het vooruitzicht, waardoor zij korter in het vagevuur zouden branden: de zogenaamde kruistochtaflaat. Velen hoorden het niet goed (de preek was in de open lucht) en zij dachten dat meteen al hun zonden vergeven zouden worden als zij het kruis zouden opnemen. Een tijdgenoot, de geschiedschrijver Guibert van Nogent, zag heel duidelijk dat het hier om een nieuw type oorlog ging, een heilige oorlog: 'Het zou ook legitiem geweest zijn indien de strijders hun wapens opgenomen hadden ter wille van de vrijheid of ter verdediging van de kerk. Maar aangezien de mensen niet meer bezielde raken door zulke vrome intenties, en aangezien ze allemaal geleid worden door bezitsdrang, heeft God in onze tijd opgeroepen tot heilige oorlogen, zodat de doel-
loos ronddwalende ridderstand en het gewone volk, die zich er toch maar mee bezighielden elkaar af te maken, een nieuwe manier zouden vinden om hun heil te verdienen.' (Guibert van Nogent, *Gesta Dei* I, 1, 124).

In deze tekst wordt zichtbaar hoe het begrip religieus geweld zich geleidelijk heeft gevormd in de christelijke wereld. En hoe zich dat heeft vertaald in de wrede praktijk. Bij de verovering van Jeruzalem werd een bloedbad aangericht. Men schat het aantal slachtoffers op ongeveer 25 duizend. De collectieve boetetocht kreeg een gewelddadig slot. Nergens blijkt dat de kruisvaarders de islamieten met geweld wilden bekeren. Het is een misvatting te denken dat de kruistocht bedoeld was om het christelijk geloof te verbreiden. Maar feit is wel dat de verhoudingen met de islamitische wereld voor eeuwen werden verstoord. Het begrip jihad kreeg vanaf die tijd in de islamitische wereld steeds meer de lading van een heilige oorlog tegen de christenen om het verloren gegane gebied te heroveren. Een eeuw later gebruikte de Arabische leider Saladin dit motief om de christenen weer te verdrijven en die connotatie heeft het in vele gevallen ook behouden. Het ging hem ook niet primair om het geloof, maar om de macht.

Geconcludeerd kan worden dat het bij de kruistochten primair ging om territoriumdrift. Onder leiding van de paus reageerden de vorsten in Europa op de expansie van de Arabieren. Beide kampen gebruikten hun geloof om de strijd te rechtvaardigen. Door de kruistochten zijn de ideologische tegenstellingen tussen de islam en het christendom op scherp gesteld en dat is tot op de dag van vandaag nog steeds merkbaar in de propaganda.

RELIGIE EN GEWELD IN DE 21E EEUW

Kan bestudering van de eerste kruistocht een bijdrage leveren aan een beter begrip van het moderne jihadisme? Ik denk van wel. Feit is dat religie een belangrijke rechtvaardiging is voor het hedendaagse terrorisme. Volgens de *Global Terrorism Index* is twee derde van alle terreurdoden in deze eeuw gevallen bij aanslagen die werden opgeëist door islamitische organisaties: IS, Al Qaida, Boko Haram en Taliban. Al Qaida-leider Osama Bin Laden motiveerde de aanslag op de Twin Towers aldus: 'De oproep tot oorlog tegen Amerika is gedaan omdat Amerika voorging in de kruistocht tegen de islamitische natie door duizenden militairen te sturen naar het land van de Twee Heilige Moskeeën (Mekka en Medina in Saoedi-Arabië, N.L.) en zich daarnaast te bemoeien met zaken van Saoediërs en hun politiek, en steun te geven aan het onderdrukkende, corrupte en tirannieke regime dat aan de macht is.' (Osama Bin Laden, *Hunting the Enemy*, 23, geciteerd in Karen Armstrong, 496). Door gebruik te maken van de term kruistocht en te verwijzen naar twee heilige moskeeën in Saoedi-Arabië, plaatste Bin Laden de aanval op de VS expliciet

in een lange historische traditie, vanaf de middeleeuwen. De zelfmoordacties in de VS zouden dus onderdeel zijn van een religieuze, heilige oorlog. Bij de aanslagen van IS is de verwijzing naar religieuze motieven nog sterker. Deze soennitische islamieten bestrijden hun eeuwenoude vijanden, de sjiieten, in het Midden-Oosten en de ongelovigen in het Westen. Zij voeren een totale oorlog voor een samenlevingsmodel dat volgens hen in de zevende eeuw heeft bestaan. Daarin leeft men volgens een strikte uitleg van de Koran en geldt de sharia als wetboek. Zij voeren een jihad met apocalyptische noties over de toekomst. Het geweld wordt door een bepaalde, fundamentalistische interpretatie van de Koran gerechtvaardigd. President Obama verklaarde tijdens de antiterreurbijeenkomst op het Witte Huis op 19 februari 2015: 'Wij staan niet op voet van oorlog met de islam, maar met degenen die de islam perverteren.' Op deze manier probeerde hij de religieuze angel uit de *War on Terror* te halen. Geen nieuwe kruistocht wat hem betreft! Maar uit de geschiedenis van de eerste kruistocht kan blijken dat een territoriaal conflict, met alle politieke en economische belangen, door beeldvorming en propaganda kan uitgroeien tot een heilige oorlog, waarbij het toegepaste geweld religieus gemotiveerd wordt. ■

Strijd tussen kruisvaarders en moslims bij Antiochië tijdens de eerste kruistocht.

VERDER LEZEN

- KAREN ARMSTRONG, *In naam van God. Religie en geweld* (Amsterdam 2015).
- MARTIN GOSMAN & HANS BAKKER (red.), *Heilige oorlogen. Een onderzoek naar historische en hedendaagse vormen van collectief religieus geweld* (Kampen 1991).
- AUKE JELSMA, GERT VAN KLINKEN (red.), *Kruis en zwaard. Terugblik op de kruistochten 1096-1996* (Zoetermeer 1996).
- RICHARD KROES, Het ware verhaal van de kruistochten? Geen eenvoudige kwestie van 'christenen tegen moslims', *Kleio* 4 (2013) 20-25.
- NICO LETTINCK (red.) *Tijdschrift voor Geschiedenis* 118 (2005) nr. 3, Themanummer 'Religie en Geweld'.